

Л. В. Ярмол

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та філософії права

ПРАВО НА МИРНІ ЗІБРАННЯ: ДО УТОЧНЕННЯ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

© Ярмол Л. В., 2016

Розкрито загальнотеоретичні аспекти права на мирні зібрання. Проаналізовано поняття, значення права на мирні зібрання. Охарактеризовано основні ознаки мирного зібрання. Сформульовано пропозиції до законодавства України щодо покращення механізму юридичного забезпечення права на мирні зібрання.

Ключові слова: право на мирні зібрання, свобода вираження поглядів, права, свободи, суб'єкти.

Л. В. Ярмол

ПРАВО НА МИРНЫЕ СОБРАНИЯ: К УТОЧНЕНИЮ ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ

В статье раскрыты общетеоретические аспекты права на мирные собрания. Проанализированы понятия, значение права на мирные собрания. Охарактеризованы основные признаки мирного собрания. Сформулированы предложения в законодательство Украины по улучшению механизма юридического обеспечения права на мирные собрания.

Ключевые слова: право на мирные собрания, свобода выражения мнений, права, свободы, субъекты.

L. Yarmol

THE RIGHT TO FREEDOM OF PEACEFUL ASSEMBLY: TO CLARIFY THE GENERAL THEORETICAL CHARACTERISTICS

In the presented work the author has defined the general theoretical aspects of the right to freedom of peaceful assembly.

In this work shows the analyses of concept, sense of the right to freedom of peaceful assembly. Describes the main features of the right to freedom of peaceful assembly. Also, formulated proposals for the law of Ukraine to improve the mechanism of legal support of the right to freedom of peaceful assembly.

Key words: right to freedom of peaceful assembly, freedom of expression, rights, freedoms, subjects.

Постановка проблеми. У системі прав людини важливе місце займає право на мирні зібрання. Ця можливість суб'єктів є основоположним правом у демократичному суспільстві. Право на мирні зібрання тісно взаємозв'язане зі свободою вираження поглядів та має важливе значення для її реалізації.

Право на мирні зібрання проголошене в основних міжнародних документах з прав людини та в законодавстві багатьох держав світу, зокрема, й України. Важливе значення для розуміння змісту права на мирні зібрання, а також його співвідношення з іншими можливостями суб'єктів, мають рішення Європейського суду з прав людини (далі за текстом Європейський суд, Суд). Окрім того, згідно зі Законом України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” від 23 лютого 2006 р. передбачено, що “суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права” (ст. 17).

Аналіз досліджуваної проблеми. У вітчизняній юридичній науковій літературі питання, присвячені праву на мирні зібрання та його взаємозв'язку з іншими правами, досліджували такі вчені: М. М. Денісова, О. С. Денісова, Р. Мельник, С. Рабінович, М. Серета, Т. Фулей, А. Є. Шевченко та інші.

В Україні за період її незалежності захистили дисертації про право на мирні зібрання такі учені: О. В. Васьковська, О. Л. Власенко, О. І. Клименко, В. І. Поліщук.

Метою дослідження є аналіз теоретико-правових аспектів права на мирні зібрання та його значення для свободи вираження поглядів.

Виклад основного матеріалу. Право на мирні зібрання можемо розглядати у двох аспектах: як природне (загальносоціальне явище) і як суб'єктивне юридичне право. Як природне право розглядувана можливість людини не залежить від держави, має загальносоціальну природу. Правильно зазначила О. Л. Власенко, що свобода мирних зібрань визначається як природне право кожної особи, адже теоретично це право належить людині від народження. Ніхто не може позбавити людей права збиратися разом та обговорювати актуальні суспільні проблеми, навіть якщо це право не врегульоване національним законодавством [2, с. 15].

Право на мирні зібрання як суб'єктивне юридичне право визнане, проголошене державою. Держава також встановлює юридичні гарантії його реалізації, охорони та захисту. У рішенні Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 р. (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання) наголошено, що “право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, закріплене в статті 39 Конституції України, є їх невідчужуваним і непорушним правом, гарантованим Основним Законом України (п. 2).

У Конституції України від 28 червня 1996 р. проголошено що, “громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування” (ч. 1 ст. 39). Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей (ч. 2 ст. 39).

В Україні, на жаль, не прийнято поки що спеціального Закону, котрий би встановлював обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання, як це вимагають положення Конституції України.

Професор Р. Мельник вважає, що право на свободу мирних зібрань є невід'ємним (складовим) елементом ширшого права на соціальну комунікацію, яке є надзвичайно важливим для людини і громадянина, оскільки саме через нього реалізуються їхні потреби у спілкуванні з іншими особами; завдяки ньому відбувається самореалізація людини і громадянина у суспільстві та державі [4, с. 38]. Окрім того, учений вважає, що стаття 9 (свобода думки, совісті і релігії) і стаття 10 (свобода вираження поглядів) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (Рада Європи, 1950) (далі за текстом – Конвенція) також гарантують свободу комунікації. Йдеться не про єдине право на свободу комунікації, а про низку, так би мовити, підправ, які забезпечують можливість існування найрізноманітніших форм останньої [4, с. 7]. Необхідно наголосити, що право на мирні зібрання закріплене в ст. 11 Конвенції. Вважаємо, що важливе значення для соціальної комунікації, крім вищезазначених, мають й інші права суб'єктів. Наприклад, до них

належать такі можливості, котрі проголошені в Конституції України: право на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23); право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31); право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36); право на звернення (ст. 40); право на освіту (ст. 53); свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 54); право на правову допомогу (ст. 59).

Погоджуємося з професором Р. Мельником, що свободі мирних зібрань у системі свободи комунікації відводиться роль засобу сприяння реалізації свободи вираження поглядів [4, с. 7]. Однак треба наголосити, що за допомогою мирних зібрань реалізується саме колективне вираження поглядів суб'єктів. Мирні зібрання виступають своєрідною “формою”, через котру суб'єкти реалізують свої погляди та погляди інших осіб.

О. І. Клименко, досліджуючи конституційне право громадян на мирні зібрання та його забезпечення в Україні, визначив його поняття так. Конституційне право громадян України на мирні зібрання – це утверджена на рівні Основного Закону, юридично визнана можливість суб'єкта права задовольняти власний інтерес щодо вільного публічного вираження поглядів, агітації за них, підтримки поглядів інших осіб чи виступу проти поглядів інших осіб, а також реалізації інших прав та свобод, що проходить у формі зборів, мітингу, походу, демонстрації, пікету, наметового містечка, чи іншого заходу, як із використанням звукопідсилювальної апаратури, аудіо- та відео-апаратури тощо, транспортних та інших технічних засобів, наметів, так і без них, що відбувається мирно та без зброї, не порушуючи прав та свобод інших суб'єктів права, здійснюючи так свої дії на основі і в межах правових приписів та норм [3, с. 6].

Погоджуємося з О. І. Клименко, що метою права на мирні зібрання може бути: публічне вираження своїх поглядів, агітація за них; підтримка поглядів інших осіб; виступ проти поглядів інших осіб; реалізація інших прав та свобод суб'єктів.

Підтримуємо також і визначення поняття права на мирні зібрання, яке подала О. В. Васьковська. Учена зазначила, що право на мирні збори – це конституційне основоположне право чисельно необмеженої групи осіб збиратися мирно і без зброї для реалізації масового волевиявлення і оприлюднення своєї громадянської позиції з тих чи інших суспільно значущих проблем [1, с. 15].

А. Є. Шевченко, М. М. Денісова, О. С. Денісова вважають, що право на мирні зібрання є колективним політичним правом невизначеної кількості осіб на проведення в місцях із необмеженим публічним доступом будь-яких не заборонених Конституцією та законами України заходів та дій, спрямованих на висловлення та оприлюднення власної колективної позиції щодо визначеного питання або питань, які становлять соціальну або групову значущість. Учені вважають, що мирні зібрання мають мету участі у політичному житті держави та суспільства [8, с. 34–35]. Ми не можемо з такими твердженнями повністю погодитися. Правильно зазначає професор Р. Мельник, що в підґрунті мирних зібрань може знаходитися бажання приватних осіб висловити будь-яку позицію або думку, а не лише політичну [4, с. 43]. Учений вважає, що “головною метою мирних зібрань є вираження поглядів або їх формування... Конституція України, фіксуючи право приватних осіб збиратися мирно, не обмежує такі збори лише політичною метою, створюючи тим самим для приватних осіб можливість брати участь не лише у політичному житті, але й захищати спільно інші свої права, свободи, чи інтереси. Таким чином обмін думками та поглядами з неполітичних питань є також можливим у межах реалізації права на мирні зібрання” [4, с. 50].

Погоджуємося з професором Р. Мельником, що основною метою мирних зібрань є вираження різноманітних, а не лише політичних, поглядів або їх формування. Однак треба зауважити, що під час здійснення права на мирне зібрання, суб'єкти можуть, крім поглядів, виражати і думки, переконання, уявлення, віру (особливо під час релігійних зібрань), котрі є складовими їхньої свідомості. Також вважаємо, що метою мирних зібрань може бути й реалізація інших прав та свобод суб'єктів.

Необхідно наголосити, що Європейський суд згідно зі ст. 11 Конвенції захищає не лише мирні зібрання з політичних питань. Мирні зібрання можна проводити з різноманітних питань (наприклад, демонстрація лікарів у 1980 р., проти легалізації абортів в Австрії [10], марш у Варшаві в 2005 р., присвячений дискримінації секс-меншин, жінок і осіб з відхиленнями) [9].

Мирне зібрання, на наш погляд, можливе лише за наявності колективу суб'єктів. Згідно з тлумачним словником української мови слово “зібрання” тлумачиться як: 1) дія за значенням збирати; 2) збори; спільне засідання членів колективу, організації; 3) зустріч групи людей [5, с. 760]. Отже, право на мирне зібрання є колективним правом суб'єктів.

У наукових юридичних джерелах знаходимо й інші міркування щодо кількості учасників мирного зібрання. Так, О. Л. Власенко зазначила, що мирне зібрання – це колективний або індивідуальний, мирний, доступний кожному публічний захід за участі громадян України, іноземців, осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, що проводиться з метою формування та (або) висловлення позиції щодо різноманітних питань суспільного життя, привернення уваги громадськості, підтримки, захисту або висловлення протесту щодо будь-яких рішень державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності, що проводиться у передбачених законодавством України формах з використанням (або без) різноманітних засобів наглядної агітації, а також гучномовних технічних засобів [2, с. 8]. Отже, учена вважає, що мирне зібрання може проводитися й індивідуально, а не лише колективно, наприклад, у формі пікетування чи голодування.

Не підтримуємо такої позиції О. В. Власенко і вважаємо, що індивідуальне вираження своєї позиції, поглядів, наприклад, через пікетування будівель органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи у формі голодування, регламентується статтею 34 Конституції України (право кожного на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань) і статтею 10 Конвенції. У разі, якщо до індивідуального пікетувальника, чи голодувальника під час його акції долучаться інші особи, то такий захід може перетворитися на мирне зібрання.

Важливою ознакою мирного зібрання є і його організованість. Сама наявність двох чи більше осіб, навіть, якщо вони висловлюють певні протести, не свідчить, що має місце зібрання. Про це чітко висловився Європейський суд у рішенні “Tatár and Fábeg v. Hungary” від 12 червня 2012 р. Згідно з цим рішенням до Суду звернулися двоє осіб, які були притягнені до відповідальності за незаконне зібрання після того, як вони на знак політичного протесту розвісили білізну, що мала символізувати “брудну білізну нації”, на огорожі Парламенту в Будапешті [13]. Протест тривав усього 13 хвилин і привернув увагу декількох журналістів. Угорські суди кваліфікували цей протест як “організований захід”, який вимагав завчасного (за три дні до проведення) повідомлення, і за це порушення заявники були оштрафовані. Проте Європейський суд зазначив, що такий короткостроковий захід, у якому брали участь усього дві особи, перш за все, був вираженням поглядів, а отже, підпадав під дію статті 10 Конвенції. Також Суд наголосив, що протест заявників не може бути рівнозначний зібранню, і факт публічності не обов'язково робить із заходу зібрання. Суд враховує, що кваліфікуючи об'єднання кількох осіб як “зібрання” слід брати до уваги той факт, що зібрання є особливою формою поширення ідей, тому об'єднання невизначеної кількості людей, що явно мають намір брати участь у комунікації, само по собі може бути вираженням ідеї. Суд зауважив, що у справі заявників не було жодного наміру організувати учасників, незважаючи на той факт, що подія була розрекламована в Інтернеті; однак немає свідчень, що оголошення мало на меті залучити інших учасників, окрім журналістів. За цих обставин Суд зазначив, що оскаржуване “політичне вираження” мало намір поширити ідею швидше через засоби масової інформації, аніж через безпосереднє організування людей – це у будь-якому разі не вдалося б зробити за 13 хвилин тривалості заходу. У цьому зв'язку Суд нагадує, що публічне прес-комюніке, навіть якщо б воно охоплювало 25 осіб розглядалося за статтею 10 Конвенції, а не за статтею 11 (див. рішення у справі “Карадемірсі і інші проти Туреччини”, заяви № 37096/97 і 37101/97) (п. 39).

Отже, право на мирні зібрання обов'язково повинно містити організаційний аспект самого зібрання.

Важливим є питання щодо суб'єктів права на мирне зібрання. У Керівних принципах зі свободи мирних зібрань (ОБСС) зазначено, що “кожен має право на свободу мирних зібрань. Під час мирних зібрань відповідні органи влади зобов'язані не допускати дискримінації за жодною ознакою по відношенню до будь-якої особи чи групи осіб. Свобода організувати зібрання та

брати у них участь має бути гарантована фізичним особам, групам, незареєстрованим об'єднанням, юридичним особам та іншим видам організацій; громадянам і негромадянам країни (враховуючи осіб без громадянства, біженців, іноземних громадян, осіб, які шукають притулку, мігрантів та туристів); дітям, жінкам і чоловікам; працівникам правоохоронних органів, а також особам, які не володіють повною право- та дієздатністю (враховуючи осіб, які страждають на психічні захворювання); представникам сексуальних меншин” (п. 4.5 “Недискримінація”) [7].

А. Є. Шевченко, М. М. Денісова, О. С. Денісова вважають, що право на мирні зібрання має власним суб'єктом як суспільство узагалі, так і окремі спільноти зокрема. Складно уявити реальне здійснення світовою спільнотою цього права, але не слід заперечувати можливість такого феномену, враховуючи, наприклад, узгоджені та скоординовані міждержавні демонстрації, походи тощо [8, с. 28]. Учені вважають, що іноземців та осіб без громадянства можна розглядати як суб'єкти права на мирні зібрання, із можливими обмеженнями. Такі обмеження мають насамперед полягати у тривалішому терміні повідомлення про мирні зібрання (для організаторів, що не є громадянами України) [8, с. 40]. Не можемо погодитися із такою пропозицією щодо обмежень іноземців та осіб без громадянства як суб'єктів права на мирні зібрання. Вважаємо, що це є дискримінація щодо них. Окрім того, у соціально неоднорідному суспільстві не можливо провести таке мирне зібрання, в котрому суб'єктом було б суспільство загалом.

Обов'язковою ознакою мирного зібрання є мирний його характер. Для формулювання висновку про мирність чи не мирність зібрання потрібно оцінити зміст поглядів, форми їх вираження та їхні наслідки. Безперечно, якщо під час проведення зібрання відбувається застосування сили (чи це було заздалегідь заплановано, чи то спонтанно), то воно отримує характер немирного. Також необхідно зауважити, що мирність зібрання унеможливорює особи мати при собі зброю.

Відповідно до позицій Європейського суду немирними мають бути визнані ті зібрання, під час проведення яких заздалегідь планується насильницьке досягнення відповідних цілей. Так, у рішенні “Stankov and the united Macedonian organisation Ilinden v. Bulgaria” від 2 жовтня 2001 р. Європейський суд “нагадав, що ст. 11 Конвенції тільки захищає право на мирні зібрання. Це поняття – згідно з прецедентним правом Комісії – не охоплює демонстрації, в яких організатори і учасники мали насильницькі наміри (див. рішення Комісії щодо заяви № 13079/87 від 6 березня 1989 р., § 256, рішення Комісії по заяві № 8440/78 від 16 липня 1980 р., § 138)” (п. 77) [12].

Однак, треба зауважити, що мирний характер зібрання не означає, що під час їх проведення мають висловлюватися лише бажані чи приємні владі чи іншим суб'єктам ідеї, погляди. Погоджуємося з професором С. П. Рабіновичем, що “формою вираження розглядуваної свободи також може стати спонтанний вираз думок – як популярних, так і непопулярних – з питань, що хвилюють громадськість, дозволяючи громадянам відкрито виражати свій погляд на події, що відбуваються” [6, с. 160]. Такої ж позиції дотримується Європейський суд. Так, у своєму рішенні “Sergey Kuznetsov v. Russia” від 23 жовтня 2008 р. Суд нагадав, “що будь-які заходи втручання в здійснення права на свободу зібрань і вираження поглядів, крім як у випадках підбурювання до насильства чи відмови від демократичних принципів, якими б шокуючими і недопустимими, на думку влади, не були слова і точки зору, шкодять демократії і навіть піддають її небезпеці (п. 45) [11].

У Конституції України, як уже вище зазначалося, закріплені такі форми мирних зібрань: збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39). У Кодексі адміністративного судочинства України від 06.07. 2005 р., на відміну від Конституції України, зафіксований невичерпний перелік форм проведення мирних зібрань (ч. 1 ст. 182). Вважаємо, що мирні зібрання можна проводити в різноманітних, будь-яких формах. Це впливає й зі змісту основних міжнародних документів з прав людини (ст. 21 Міжнародного пакта про громадянські і політичні права (ООН, 1966); ст. 11 Конвенції). Крім традиційних форм мирних зібрань – зборів, мітингів, походів, демонстрацій, – в останні роки в Україні та світі набувають поширення нові їх форми (сидячі демонстрації, автомобільні та інші процесії, блокування, флеш-моб, костюмовані виступи тощо).

Висновки. На підставі вищенаведеного можемо зазначити, що право на мирні зібрання можемо розглядати у двох аспектах: як природне (загальносоціальне явище) і як суб'єктивне юридичне право.

Право на мирні зібрання має важливе значення для реалізації колективного вираження поглядів суб'єктів. Основною метою мирних зібрань є вираження різноманітних, а не лише політичних, поглядів або їх формування. Під час здійснення права на мирне зібрання, суб'єкти можуть, крім поглядів, виражати і думки, переконання, уявлення, віру (особливо під час релігійних зібрань). Також вважаємо, що метою мирних зібрань може бути й реалізація інших прав та свобод суб'єктів.

Право на мирне зібрання є колективним правом суб'єктів. Індивідуальне вираження своєї позиції, поглядів регламентується статтею 34 Конституції України (право кожного на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань) і статтею 10 Конвенції.

Важливими, обов'язковими ознаками мирного зібрання є його мирний характер та організованість.

Законодавство України про мирні зібрання потребує удосконалення відповідно до змін, котрі відбулися в суспільному та державному житті нашої країни, і відповідно до положень міжнародних документів з прав людини. Так, обов'язково має бути прийняти спеціальний Закон України, присвячений праву на мирні зібрання. Така вимога прямо випливає з Конституції України (ч. 2 ст. 39).

У Конституції України (ст. 39) необхідно: гарантувати кожному, а не лише громадянам право на мирні зібрання; передбачити можливість проведення мирних зібрань у будь-яких формах, а не лише у формах зборів, мітингів, походів та демонстрації.

1. Васьковська Ольга Валеріївна Конституційне право на мирні збори та механізм його реалізації в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право / Васьковська Ольга Валеріївна; Інститут законодавства Верховної Ради України. – Київ, 2007. – 20 с. 2. Власенко Олена Леонідівна Конституційне право громадян на свободу зборів, мітингів, походів і демонстрацій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право / Власенко Олена Леонідівна ; Національна академія внутрішніх справ. – Київ, 2011. – 20 с. 3. Клименко Олександр Ігорович Конституційне право громадян на мирні зібрання та його забезпечення в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право / Клименко Олександр Ігорович; Інститут законодавства Верховної Ради України. – Київ, 2014. – 20 с. 4. Мельник Р. С. Право на мирні зібрання. Законодавство. Коментар. Судова практика / Р. С. Мельник. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 240 с. 5. Новий тлумачний словник української мови : у 3-х т. 200 000 слів. Том 1 А-К / Уклад. : Василь Яременко, Оксана Сліпушко. – Київ : Аконт, 2008. – 926 с. 6. Рабінович С. П. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина в діяльності органів місцевого самоврядування в Україні : конспект лекцій / С. П. Рабінович. – Львів : Малий видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. – 2015. – 184 с. 7. Руководящие принципы по свободе мирных собраний / подготовлены советом экспертов БДИПЧ ОБСЕ по вопросам свободы собраний Нина Беляева (Nina BELYAEVA), Томас Булл (Thomas BULL), Дэвид Голдбергер и др. и Европейской комиссией за демократию через право (Венецианской комиссией) Совета Европы – 2-е изд. – Варшава-Страсбург, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osce.org/ru/odihr/83237?download=true> 8. Шевченко А. Є. Реалізація конституційного права на мирні зібрання в Україні : монографія / А. Є. Шевченко, М. М. Денісова, О. С. Денісова. – Донецьк : Ноулідж (донецьке відділення), 2011. – 137 с. 9. Case of “Bączkowski and others v. Poland” (application no. 1543/06), 3 May 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/> 10. Case of “Plattform “Ärzte für das Leben” v. Austria” (application no. 10126/82), 21 June 1988. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/> 11. Case of “Sergey Kuznetsov v. Russia” (application no. 10877/04), 23 October 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-89066> 12. Case of “Stankov and the united Macedonian organisation Ilinden v. Bulgaria” (applications nos. 29221/95 and 29225/95), 2 October 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-59689> 13. Case of “Tatár and Fáber v. Hungary” (application nos. 26005/08 and 26160/08), 12 June 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-111421>

REFERENCES

1. Vas'kovs'ka Ol'ha Valeriyivna *Konstytutsiyne pravo na myrni zbory ta mekhanizm yoho realizatsiyi v Ukrayini* : avtoref. dys...kand. yuryd. nauk: 12.00.02 – konstytutsiyne pravo. [The constitutional right to peaceful assembly and the mechanism of its realization in Ukraine]. Kiev, 2007. 20 p.
2. Vlasenko Olena Leonidivna *Konstytutsiyne pravo hromadyan na svobodu zboriv, mitynhiv, pokhodiv i demonstratsiy* : avtoref. dys...kand. yuryd. nauk: 12.00.02 – konstytutsiyne pravo; munitsypal'ne pravo. [The constitutional right of citizens to freedom of assembly, rallies, marches and demonstrations]. Kiev, 2011. 20 p.
3. Klymenko Oleksandr Ihorovych *Konstytutsiyne pravo hromadyan na myrni zibrannya ta yoho zabezpechennya v Ukrayini* : avtoref. dys...kand. yuryd. nauk: 12.00.02 – konstytutsiyne pravo; munitsypal'ne pravo [The constitutional right of citizens to peaceful assembly and its support in Ukraine]. Kiev, 2014. 20 p.
4. Mel'nyk R. S. *Pravo na myrni zibrannya. Zakonodavstvo. Komentar. Sudova praktyka*. [The right to peaceful assembly. Legislation. Comment. Judicial practice]. Kiev, Yurinkom Inter Publ, 2015. 220 p.
5. *Novyy tлумachnyy slovnyk ukrayins'koyi movy. U tr'okh tomakh*. 200 000 sliv. Tom 1 A-K / Ukladachi : Vasyl' Yaremenko, Oksana Slipushko.. [New Dictionary of Ukrainian language]. Kiev, “Akonit” Publ, 2008. 926 p.
6. Rabinovych S.P. *Zabezpechennya prav i svobod lyudyny i hromadyanyna v diyal'nosti orhaniv mistsevoho samovryaduvannya v Ukrayini* : konspekt lektsiy. [Ensuring the rights and freedoms of man and citizen in the work of local government in Ukraine]. Lviv, Malyy vydavnychyy tsestr LNU im. Ivana Franka Publ, 2015. 184 p.
7. *Pukovodyashchye pryntsypy po svobode myrnykh sobranyy /podhotovleny sovetom ekspertov BDYPCh OBSE po voprosam svobody sobranyy Nyna Belyaeva (Nina BELYAEVA), Tomas Bull (Thomas BULL), Dэvyd Holdberher y dr. y Evropeyskoy komysseye za demokratyyu cherez pravo (Venetsyanskoy komysseye) Soveta Evropy*. [Rukovodyaschye principles on freedom myrnykh Sobrante]. Warsaw-Strasbourg, 2010. Available at: <http://www.osce.org/ru/odihr/83237?download=true> (accessed 23.07.2016).
8. Shevchenko A. Ye., Denisova M. M., Denisova O. S. *Realizatsiya konstytutsiynoho prava na myrni zibrannya v Ukrayini: monohrafiya*. [The implementation of the constitutional right to peaceful assembly in Ukraine]. Donets'k, “Noulidzh” (donets'ke viddilennya) Publ, 2011. 137 p.
9. Case of “Bączkowski and others v. Poland” (application no. 1543/06), 3 May 2007. Available at : <http://hudoc.echr.coe.int/>(accessed 24.07. 2016).
10. Case of “Plattform “Ärzte für das leben” v. Austria”(application no. 10126/82), 21 June 1988. Available at : <http://hudoc.echr.coe.int/>(accessed 25.07.2016).
11. Case of “Sergey Kuznetsov v. Russia”(application no. 10877/04), 23 October 2008. Available at: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-89066>(accessed 26.07. 2016).
12. Case of “Stankov and the united Macedonian organisation Ilinden v. Bulgaria” (applications nos. 29221/95 and 29225/95), 2 October 2001. Available at : <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-59689>(accessed 20.07. 2016).
13. Case of “Tatár and Fáber v. Hungary” (application nos. 26005/08 and 26160/08), 12 June 2012. Available at : <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-111421>(accessed 27.07. 2016).